

ANTON DUMITRIU

Orient și Occident

CUPRINS

(Ne)Dreptatea lui Spengler și cearta civilizațiilor, de la Orient la Occident. De ce nu mai ține minte nimeni când a murit Europa ultima dată? (Prefață de Oana Camelia Șerban).....	5
Argument (Anton Dumitriu)	21
I. Criza Occidentului.....	23
II. Tragedia istorică a unei lumi.....	35
III. Orientul încremenit	57
IV. Cultură și civilizație	77
V. Culturi eleate și culturi heracleitice.....	95
VI. Omul e măsura lucrurilor	107
VII. Eroarea lui descartes	119
VIII. Știință și filosofie	133
IX. O cultură de tip științific	157
X. Sensul problemelor	173
XI. Mesagiul orientului.....	185
XII. Introversiune și extraversiune	213
XIII. <i>Instauratio magna</i>	225
XIV. Libertatea creatoare	241

Nu mai este o chestiune de meditație filosofică constatarea că Europa trece printr-o criză. O dezorientare completă s-a insinuat în sufletul omului pașnic, în inima burghezului comod, ca și în mintea acelora frământați, în general, de întrebări. Toate categoriile sociale, oameni de afaceri și filosofi, ignoranți și înțelepți, politicieni și teoreticieni, burghezi și proletari, au fost cuprinși de panica incertitudinii. Nimic nu mai pare sigur, totul este fluid, orice are un caracter de înspăimântător provizorat: ideea că și viața noastră, cea de toate zilele. Demonul distrugerii domină toate actele noastre, în ordinea abstractă sau în cea concretă. Și, peste ruinele acumulate în toate domeniile, un semn de întrebare se ridică, ca o imensă piatră funerară: care este termenul final al acestei tragedii? Spre ce abis se îndreaptă omenirea? Către ce mare a morții își face loc fluviul turbure, ce a inundat Occidentul?

Este adevărat că în special războaiele, care au însângerat și ruinat Apusul, au sugerat ideea de criză a Europei. În ele se oglindește impresionantă și mai bine definită imaginea Soarelui însângerat, care apune, poate definitiv, pentru ziua europeană. Imediat după

În fața unor fapte de această natură nu pot face decât să mă întreb dacă civilizația europeană nu este pe marginea unei ruini definitive? Mă întreb dacă această strălucită civilizație europeană nu a ajuns la același punct unde se găseau acelea ale Greciei, Romei, Egiptului, Babilonului sau Indiei, înaintea dispariției lor. Toate lucrurile din lumea aceasta sunt supuse decadenței și ruinii. După ce au ajuns la zenit, încep să decline încetul cu încetul, dar egoismul este prima cauză a ruinii lor.¹

Iată tema esențială a celor care s-au ocupat de criza Occidentului, socotind-o o perioadă catastrofică, de decădere: un declin al umanității. Aș fi tentat să citez un număr nesfârșit de autori, care încep prin a considera epoca actuală ca un apus, ca o decadență și o dezagregare funciară a ceea ce a dat mai bun omenirea până cum: cultura și civilizația occidentală. Astfel, un Oswald Spengler va scrie o lucrare masivă, în scopul acesta, *Der Untergang des Abendlandes*, în care, cu un lux de argumente obscure, va căuta să arate că fiecare cultură are un destin circular, ca și omul: se naște, ajunge la maturitate, apoi se anchilozează și moare. Cultura noastră ar fi ajuns în ultima fază, aceea a bătrâneții; astăzi ea se găsește într-o stare de disoluție și nu vor mai rămâne din ea decât vestigiile, așa cum au rămas, de pildă, în Egipt.

Un Ludwig Bauer ne va înfățișa *Agonia unei*

¹ Citatul este dat de Charles Gide, în studiul *L'Europe de demain* (*Scientia*, p. 208, 1919).

Lumi, pe care un Henri Massis își va propune să o apere în *Défense de l'Occident*, de pericolul misticei; un René Guénon va vedea *Criza lumii moderne* în lipsă de tradiții și de adevăruri revelate, pe care le va căuta în Orient; un Berdiaev va vedea ieșirea din criză printr-un *Nou Ev Mediu*; iar un conte Keyserling va propune un nou ideal de înțelepciune, izvorât din cercetarea gândirii orientale.

Dar trebuie să mă opresc; nu este nevoie să ni se demonstreze că există o criză, ea este prezentă pretutindeni, avem conștiința dramatică a ei: *noi o trăim*.

*

* *

Ce este o criză? După Spengler, criza culturii occidentale stă în *răsturnarea valorilor*. Declinul unei culturi se manifestă printr-o criză a valorilor create și acceptate de generațiile anterioare. În faza *critică*, aceste valori sunt contestate, interpretate, criticate și respinse. O astfel de revoluție negativă ar fi început, în Occident, odată cu Jean-Jacques Rousseau și nihilismul european s-ar fi accentuat prin Schopenhauer, Hebbel, Wagner, Nietzsche, Ibsen, Strindberg etc. În epoca de înflorire a unei culturi – crede Spengler – normele și valorile sunt trăite instinctiv. Decadența este o perioadă teoretizare, în care valorile sunt speculații abstracte, tocmai fiindcă nu există în concret. În domeniul etic, de pildă, în loc să se plece de la valorile morale, pe care viața le impune organic și necesar, acestea sunt făgăduielile unor sisteme teoretice și viața se desfășoară

conducerea intelectului: viața avea un suflet, și sub tutela inteligenței abstracte, acesta a murit.

Este și adevăr și eroare în afirmația lui Spengler.

Simplu fapt însă, de a răsturna valorile instaurate în trecut, nu poate constitui un declin; el nu poate primi, în sens peiorativ, nici numele de criză. Dacă privim omenirea, în ansamblu ei, ca o singură ființă, putem constata că ea și-a schimbat continuu modalitatea vieții ei de la primitivi și până astăzi. În particular, Occidentul poate fi reconstituit istoric, ca o realitate permanent schimbătoare: s-a crezut totdeauna că idei sau doctrine, forme și instituții învechite pot fi înlocuite prin altele mai bune și mai potrivite cu mentalitatea unei epoci. Ar fi, astfel, omenirea în permanent declin? O astfel de afirmație nu poate fi susținută, fiindcă ar pune perfecțiunea în oamenii primitivi, în nuditatea absolută, neantul intelectual al sălbatecului. Este adevărat că Spengler crede că diferitele culturi, care au existat sau există astăzi, sunt închise, că nu au nici o comunicație între ele, și că nu pot fi înțelese ca stadii diferite și ierarhice ale evoluției umanității. Dar, în felul acesta, în cadrul unei aceleiași culturi, omul – ca și criteriile vieții lui – ar fi un dat complet și definitiv, nesusceptibil de perfecționare; sau un simplu mecanism instinctiv, a cărui creștere ar fi sarcina exclusivă a naturii, un elan vital sau psihic, inconștient și obscur... Acțiunea conștientă a inteligenței ar avea un caracter nefast și distructiv: prin ea valorile s-ar pulveriza și îndoiala s-ar introduce în orice domeniu. Examenul critic, specific mentalității europene, ar constitui, prin el însuși, o

fază de declin și alegerea liberă a criteriilor vieții ar aduce, fatal, criza în inima ei.

O criză nu poate fi o simplă răsturnare de valori; ea constă în faptul – și aici este gravitatea – că se înlătură valori care au avut o circulație, fără a fi înlocuite cu altele. Dacă unui stat, care nu a avut o constituție, îi dăm una, adică, dacă dintr-un stat care a avut o structură arbitrară și confuză, facem un stat cu o structură constituțională, nu poate fi vorba de o criză, ci de un progres. Dacă în artă introducem alte principii, cu înlăturarea celor vechi, nu ne aflăm în fața unei crize, ci în fața unei schimbări mai adecvate mentalității momentului. Și așa și în alte domenii: schimbarea unor valori, prin altele, nu constituie, inevitabil, un moment de recul. S-ar putea răspunde că există o ierarhie a valorilor, și că substituirea unor valori noi, celor vechi, poate însemna, totuși, o criză, atunci când primele sunt inferioare ultimelor. Un criteriu de ordine pentru valori nu exista însă până acum, iar o evaluare a valorilor înseși este o operație relativă, care depinde de criteriul ales. Valorile au un caracter subiectiv, ele „sunt artificii și o satisfacție dată unor tendințe ale oamenilor”, scrie S. Alexander¹. Obiectivitatea lor nu ar consta într-o oarecare constrângere a naturii asupra spiritului, spune același autor, într-o coercivitate intrinsecă a lucrurilor, a obiectivului, ci în constrângerea exercitată de acordul inteligențelor asupra minții individuale². Acțiunea spiritului instaurează regnul unor valori, și nu acțiunea lor directă și obiectivă asupra noastră.

¹ „The objectivity of value”, *Travaux du IX-e congrés de philosophie*, Paris, 1937.

² *Op. cit.*, p. 27.

Lăsând la o parte discuția vastă, care poate fi urmărită indefinit în domeniul axiologic, o apreciere de ordin pur formal a valorilor va putea avea, singură, o garanție în ea însăși. Din acest punct de vedere, o valoare nu este decât un centru organizator al unor activități, sentimente sau idei. Valoarea este un focar din care radiază o structură. Valorile, care domină, la un moment dat, cultura și civilizația, denotă astfel o anumită organicitate și cu cât această organicitate este mai completă, cu atât valorile sunt mai vaste.

Singura ierarhie posibilă și obiectivă a valorilor este aceea a vastității domeniului pe care-l organizează.

De aceea, binele urmărit de un individ, pentru sine, este o valoare minoră față de binele care se adresează unui grup din ce în ce mai mari de oameni. De aceea, adevărul științific, fiind accesibil oricărei inteligențe, capătă o valoare universală, spre deosebire de: adevărurile afirmate individual, incapabile să organizeze lumea ideilor. Și tot astfel, în artă, în politică, în sociologie etc. valorile vor avea un caracter major, cu cât structurile pe care le vor înființa vor fi mai ample și mai riguros organizate. Și acum, se poate observa că înlocuirea unor valori vechi prin altele noi, pentru a nu conduce la o criză și un declin, trebuie să coordoneze cel puțin egal, dacă nu mai mult, domeniul pe care-l structurau cele vechi. Cu alte cuvinte, dacă un sector al culturii sau al civilizației este îngustat de intervenția valorilor noi, dacă noua lui structură lasă afară un segment de activitate și gândire, pe care nu-l mai fundează, ne găsim iarăși în criză deoarece, prin definiție, dintr-un domeniu am exclus unele valori. Pe scurt, *criza există, dacă excludem, pur și simplu, valorile*

vechi, fără a le înlocui: sau dacă le substituim prin altele noi, mai restrânse decât cele vechi.

Să examinăm situația Occidentului. Ceea ce se poate observa, de la început, este o stare de confuzie tulburătoare. În domeniul social se caută principiile unei societăți noi, dar s-a început eliminarea celei vechi. Chiar dacă se formulează unele principii sociale, ele sunt particulare fiecărei colectivități. Însă mai mult sau mai puțin, statele europene erau constituite pe o structură comună și, ceea ce este important, este că aveau un același sistem ideal de valori. Se respinge astăzi ceea ce forma un principiu mai redus. Conflictul este inevitabil. Se caută a se funda o filosofie a fiecărei națiuni, o artă națională sau, în general, un ideal, care să nu fie idealul altora. Este o goană nebună după principii, care se improvizează, neavând decât o valoare particulară. Criza actuală se definește printr-o lipsă de valori, sau prin introducerea unor așa zise valori particulare, pentru care luptăm, ca și cum ar avea o semnificație universală.

Iată, sumar, în ce constă *criza Occidentului*. Ea se caracterizează nu atât prin răsturnarea valorilor cum credea Spengler, nu atât prin faptul că valorile nu mai fac parte din însăși existența noastră, ci mai curând prin existența vastelor valori, susceptibile să ordoneze, să centreze, întreaga activitate a omului, în familie, societate, în omenire sau în cosmos. Nu fiindcă trăim pe baza unor valori etice date ne zbatem în această conflagrație, care a cuprins întreaga lume, ci fiindcă am pierdut din vedere valorile ideale, singure capabile să reflecteze o armonie și o organicitate în gândire, simțire sau acțiune. Desigur, o valoare ideală nu poate fi realizată concret, prin mijloacele imperfecte de care dispune omul. Dar existența ei, ca un

punct cardinal al năzuințelor noastre, ar călăuzi speranțele, voința, certitudinile și incertitudinile vieții. O asemenea stea polară a oricărei activități nu există în Occident. Conduita noastră este ghidată de meteorii efemeri ai tuturor ideologiilor particulare și meschine, de idealuri mărunte și zadarnice, care despart omenirea, în loc să o unifice.

În special, în lumea ideilor – unde au semnificația de principii – valorile au devenit din ce în ce mai restrânse.

Dacă *principiu* mai înseamnă și ceea ce este *esențial*, putem vedea întreg conflictul lumii actuale în dispariția treptată a esențialului. Bogăția de rezultate, pe care le-au înscris munca și efortul extraordinar al Occidentului, i-a fost, în mod paradoxal, fatală: Occidentul s-a pierdut în detalii, când nu s-a rătăcit complet; el și-a pierdut orizontul, din pricina că s-a afundat în adâncimile amănuntului. Dar numai de pe marile înălțimi, viziunea devine mai amplă: ochiul, care privește de pe piscul muntelui, poate scurta marile depărtări...

Astfel și-a pierdut Occidentul marile probleme, și în aceasta constă criza lui.

*

* *

Este evident că ne găsim în fața unei dezagregări. Există ceva viciat în lumea Occidentului. Am recunoscut, într-un prim examen general, cauza acestei crize, în lipsa de valori, în închinarea la valori particulare, în confuzia și absența principiilor. Aceasta se

traduce, în concret, printr-o situație dintre cele mai bizare. Jocul de fapte și de acțiuni, actele indivizilor ca și ale statelor, nu sunt dominate de principii directoare. *Explicând actele noastre prin motive și valori particulare, nu mai este ideea care justifică actul, ci aceasta justifică ideea.* Mecanismul lumii s-a întors. Explicația, și această motivare unui lucru se face, integrându-l într-o idee generală, deja admisă. Aceasta este mersul normal al raționamentului, care pleacă de la general la particular. Justificând activitatea lui prin idei particulare, găsite *ad-hoc*, Occidentul a răsturnat problema: nu mai este vorba întrucât o acțiune se integrează într-un sistem de idei și este compatibilă cu el, ci de a găsi idei particulare, care să explice o anumită activitate. Antecedentul problemei este schimbat: actul premerge principiului. „*Also am Anfang war die Tat*”, va conchide lumea occidentală, odată cu Goethe.

Deoarece se pot găsi idei particulare, care să sprijine accidental orice activitate, aceasta s-a dezlănțuit orb, tocmai fiindcă nu mai este stăpânită de principii.

Se poate constata astăzi o hipertrofiere a activității, o preocupare demonică de „a face”. Primatul faptului, iată ce conduce astăzi viața individului. Am dezlănțuit sentimentele și resentimentele noastre, și am căutat să le dăm curs în faptele cele mai bizare, care necesită doctrinele cele mai absurde și contrare. Ideile? Nu sunt decât anexe sofistice, de natura propagandistică sau retorică. O logică morbidă conduce desfășurarea vieții noastre. Cunoscutul psiholog Ribot a analizat în diverse cazuri patologice, aspectele mecanismului logic; el a constatat o logică specială, o înlănțuire curioasă, pe care a denumit-o *logica sentimentelor*. În logica obișnuită

se dau premisele și se caută apoi concluzia. În logică – sau mai bine zis, ilogica – sentimentelor, se dă, mai întâi, concluzia și se caută premisele care i se potrivesc. Concluzia este dorită, căutată și se impune, prin premise artificiale sau particulare.

Această logică morbidă guvernează activitatea Occidentului: unui act, care este dorit, i se caută premise justificatoare. Dar acest act este orb.

Așa a devenit omul o simplă forță, printre alte forțe, o simplă acțiune în realizarea oră, o energie în permanentă epuizare.

În cartea a cincea a *Istoriei Naturale* a lui Plinius, găsim un pasagiu citat: „În fierăriile din Chipru, scrie Plinius, se poate vedea o muscă mare cu patru picioare: unii o numesc pryală, alții îi dau numele de pryaușă. Ea trăiește atât timp cât se află în mijlocul flăcărilor; dacă zboară mai departe, moare”. Nu știu cât adevăr conține fabuloasa poveste a lui Plinius. Dar omul occidental seamănă cu această pryală: el nu poate trăi decât în focul senzațiilor și al agitațiilor continui. Într-o lume calmă, moare. Renunțând la principii generale, el și-a dezordonat activitatea și i-a dat frâu liber. Dar renunțând la modalitatea normală a rațiunii, el a renunțat la însăși inteligența sa.

În fața spectacolului, pe care îl prezintă Europa, versurile poetului ne revin în minte, fără să o vrem:

Noi siam venuti' al luogo ov'io t'ho detto,
 Che tu vedrai la genti dolorose,

Sunt vorbele pe care Virgiliu le adresează lui Dante, la intrarea în Infern.